

YOSHLARNING HUQUQIY ONG VA HUQUQIY SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURIYLIGI

Xasanov Irshod Bayonkulovich

*Samarqand tumani Ichki ishlar bo'limi, voyaga yetmaganlar masalalari bo'yicha
katta inspektor psixologi, mustaqil tadqiqotchi*

Annatsiya: *Maqolada o'spirinlarda huquqiy ongni rivojlantirishning metodologik tahlili o'rganilgan. Ilmiy manbalar tahliliga ko'ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko'ra tadqiq etishga zarurat tug'ildi. Shuning uchun shaxsning huquqiy ong va huquqiy savodxonligini aniqlashda tadqiqot predmeti va obykti bosh mezon hisoblansa-da, ammo muammoni o'rganishni optimallashtirish uchun asosiy metod va metodikalarni tadqiq etish choralari ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *huquqiy ong, huquqiy madaniyat, huquqiy savodxonlik, yoshlar tarbiyasi, mas'ul bo'lgan ota-onalar, o'qituvchi-tarbiyachilar, jamoatchilik, barkamol yoshlar, ustuvor vazifalar, tarbiyasida yuzaga kelayotgan muammolar.*

Jahon ijtimoiy taraqqiyotidagi tub o'zgarishlar jarayoni bugungi kunda aholi, ayniqsa yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish zarurligini ko'rsatmoqda. Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta'minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning metodologik masalalarini tahlil qilganimizda huquqiy savodxonlik masalasiga doir yondashuvlar o'ziga xosligi bilan ajralib turishini ko'rsatdi. Shu sababli ham biz o'spirinlarda huquqiy savodxonlikni shakllantirishning psixologik xususiyatlarini o'rganish masalasida yangi tadqiqot dasturini shakllantirish muhim deb hisobladik. Ilmiy manbalar tahliliga ko'ra huquqiy savodxonlik masalasini shaxsning ontogenetik taraqqiyot bosqichida shaxsning taraqqiyot bosqichlariga ko'ra tadqiq etishga zarurat tug'iladi.

Bugungi kun taraqqiyoti insonlardan o'zining huquqiy savodxonligini taqazo etadigan davr sifatida maydonga chiqadi. Shu sababli shaxs taraqqiyotining dastlabki bosqichlaridayoq huquqiy savodxonlikni ta'minlash chora-tadbirlari, ularning psixologik jihatlari va komponentlarini inobatga olish muhim hisoblanadi. Shu sababli tadqiqotimizda o'spirinlar huquqiy savodxonligini psixologik xususiyatlarini tadqiq etish maqsadida tashkil etilayotgan izlanish uchun alohida dasturga zarurat tug'iladi. Mazkur masalani yechimini topish yuzasidan olib borilgan izlanishlarga ko'ra yechimini topish imkoniyatini beradigan munosabat tizimi kerak bo'ldi. Bu jarayonda ikki xil munosabat kuzatiladi. Birinchi holat ilk o'spirinlarning huquqiy savodxonligini psixodiagnostika va ikkinchisi esa huquqiy savodxonlikning rivojlantirish tizimini shakllantirish ehtiyojidir.

Bu esa dasturning shakllantirishga xizmat qiluvchi quyidagi munosabat tizimini shakllantirishga imkon beradi. Buning uchun huquqiy savodxonlikni o'rganishga

uslubiy yondashuvlarni tahlil qilish asosiy elementlarni aniqlashga imkon beradi, ularning umumiy bahosi insonning huquqiy savodxonligi darajasini ko'rsatadi.

Huquqiy savodxonlik darajasini aniqlash uchun turli ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin.

Empirik tadqiqotlardan odatda foydalanish: fuqarolarning huquqiy jihatdan o'z-o'zini baholashi; huquqning turli sohalaridan xabardorlik darajasini aniqlash; ma'ulum manfaatli mavzular aholini qiziqitirmas ekan; qonunning muayyan tarmoqlari bo'yicha aholining huquqiy bilimiga bo'lgan ehtiyojlari. Mazkur masala, xalqaro tadqiqotlar tajribasini o'rganish hisobida ta'minlanadi.

AQShning Kaliforniya universiteti huquq va jamiyatni o'rganish markazi¹, Kanada yuristlar assosiasiyasi², MARG (Multiple Action Research Group)— huquqiy savodxonlik darajasini oshirish ustidan ishlovchi hind notijorat markazi³, Skandinaviya yo'nalishi, Italiya huquqiy sosiologiya Markazi va huquqiy savodxonlik tadqiqotlari⁴ bo'yicha Rossiya tajribalari tadqiqot dasturini tashkil etish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Agar Kaliforniya universiteti huquq va jamiyatni o'rganish markazi faoliyati bo'yicha AQShdagi huquqiy savodxonlik tadqiqotlarida huquqiy masalalar bo'yicha kompetentlik darajasi, to'liq va faol hayot kechirishi uchun huquqiy masalalarni qonunga muvofiq sifatida qaraladi. Xulq-atvor savodxonligi sud ishlarini yuritish bilan bog'liq bir qator funksional ko'nikmalar sifatida tavsiflanadi, bu esa barcha darajalarda adolat, hisobdorlik va samarali vositalarni talab qilishga imkon beradi.

Yevropa tadqiqotlari esa "Skandinaviya yo'nalishi " deb nomlanadi, unda fuqarolarning huquqiy savodxonligi va huquqiy munosabatlarni o'rganish mavjud qonunchilikka o'zgarish va o'zgartirishlar kiritish uchun amalga oshiriladi.

Kopengagen universiteti (Daniya) tomonidan mehnat qonunchiligi sohasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari ijtimoiy sohadagi ayrim huquqiy qoidalarni o'zgartirish bo'yicha qarorlar qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qildi. Lund universiteti mutaxassislari (Shvesiya) "o'zaro tushunish muvozanat va roziligi qabul" ijtimoiy siyosat sohasida o'rganish Qonunchilik amaliyoti ayrim jihatlarini tekshiradi. Tibbiy sug'urta fondlarining tez o'sib borishi sabablarini o'rganib chiqib, Shvesiya hukumati ijtimoiy sug'urta ma'murlari faoliyatini tartibga soluvchi batafsil qonunlarni qabul qildi.

Bundan tashqari, Skandinaviya mamlakatlari uchun xarakterli tadqiqot mavzusi aholining huquqiy hamkorlikning turli jihatlariga munosabati hisoblanadi

Huquqiy savodxonlik bo'yicha Rossiya amaliyotidan tadqiqotimiz uchun alohida o'rin oladigan jihatlar mavjud. Bugungi kunda Rossiyada Moliyaviy tadqiqotlar Milliy agentligi tahliliy markazi va AMULEKS Milliy huquqiy xizmat tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarning o'ziga xos o'rni bor. Mazkur markazalar faoliyatini o'rganish asosida tadqiqotimiz uchun o'ziga xos yo'nalishni tanlash imkoniyatini topishga erishdik. Mazkur tashkilotlarning o'zaro hamjihatligi asosida ishlab chiqilgan

¹Edelman L., Krieger L., Eliason S., Albiston C. Judicial Deference to Institutionalized Employment Practices. (<https://www.law.berkeley.edu/academics/berkeley-empirical-legal-studies-bels/current-bels-research/>).

²Zariski A. What is legal literacy? Examining the concept and objectives of legal literacy. (www.athabascau.ca/syllabi/lgst/docs/LGST249_sample.pdf).

³Multiple Action Research Group— Justice through research empowerment. (<http://ngo-marg.org/what-wedo/legal-awareness/>).

⁴ <http://eng.beccaria.unimi.it/ecm/home/research/funded-research-projects>.

loyiha doirasidagi tadqiqotlar ham Kaliforniya universiteti huquq va jamiyatni o'rganish markazi, Skandinaviya yo'nalishi, Italiya huquqiy sosiologiya Markazi tajribalariga tayanganini anglash mumkin.

Respublikamizda xalqaro tajribalarga tayangan holda aholining huquqiy savodxonligini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan tadbirlarning ham o'ziga xos o'rni mavjudligini unutmash lozim bo'ladi. Bu boradagi tadbirlar ma'lum ma'noda huquqiy savodxonlik jahondagi barcha mamlakatlar uchun eng dolzarb muammo ekanligini mavjud tajribalardan payqash qiyin emas.

Milliy darajada huquqiy savodxonlikni o'rganish aholi ortasida deyarli amalga oshirilmaydi, natijalar individual tadqiqotlarni aniqlashga qaratilgan huquqiy institutlarga munosabat, huquqiy tizim, aholining erkinliklarini himoyalash ilmiy makonda taqdim etiladi. Shu sababli ham Rossiyada huquqiy savodxonlikni ta'minlash bo'yicha alohida ijtimoiy va professional guruhlar faoliyat olib bormoqda.

Mamlakatimizda aholining huquqiy savodxonligini oshirishda kitob mutolasining ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilayotganligi sir emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishi esa ilm va ijod ahli, umuman jamiyat hayotiga befarq bo'lmagan har bir insonni ruxlantirdi. Ma'naviy yuksalish bo'yicha yana bir muhim qadam bo'ldi.

Mazkur farmoyishda ta'kidlanganidek, mustaqillik yillarida mamlakatimizda matbuot, noshirlik va axborot sohasida tegishli huquqiy asoslar yaratildi. Xususan, 10 dan ortiq qonun va 30 dan ortiq qonunosti hujjati qabul qilindi. 1 677 ta matbaa korxonasi, 118 ta nashriyot davlat ro'yxatiga olindi.⁵

Hozirgi sanab o'tilgan xalqaro va mahalliy tajribalar o'spirinlar huquqiy savodxonligi yuzasidan olib borilayotgan psixologik tadqiqotimiz uchun metodologik asos sifatida xizmat qiladi.

O'spirinlar huquqiy savodxonligini tadqiq etish dasturini mazmuni ikki xil yo'nalishdagi izlanishlar olib borishga undaydi. Tadqiqot dasturining birinchi qismi o'spirinlarning huquqiy savodxonlik holatini baholashga xizmat qiluvchi diagnostikasini tartiblashdir. Ikkinchi yo'nalishi esa o'spirinlar huquqiy savodxonligini o'stirish yuzasidan dasturiy ta'minotni shakllantirish masalasidan iborat.

Tadqiqotning diagnostika tizimini shakllantirishda psixologiya sohasida ahamiyatga ega bo'lgan quyidagi jihatlarni inobatga olishni lozim topdik:

- huquqiy xabardorlik;
- huquqiy faollik;
- huquqiy qadriyatlarni bilish, e'tirof etish;

Yuqoridagi yo'nalishlar esa o'spirinlarning huquqiy savodxonligini aniqlash uchun zarur bo'lgan diagnostikani amalga oshirishga xizmat qiladi.

⁵Аҳолининг ҳуқуқий билими ва саводхонлигини оширишда китоб мутоласининг аҳамияти//<https://www.minjust.uz/uz/press-center/news/70893/?PIC=Y>

O'smpirinlarning huquqiy savodxonligini muhim sharti sifatida uning indeksi va uning komponentlarini aniqlash lozim. Huquqiy savodxonlik indeksi barcha xilma-xillikni hisobga olgan holda aholining huquqlarini himoya qilish haqidagi huquqiy savodxonligi darajasining sohalar bo'yicha bilim, ko'nikma va munosabat umumlashma ko'rsatkchidir. O'z navbatida huquqiy savodxonlik indeksi esa uchta ko'rsatkichga ega: huquqiy bilim, huquqiy ko'nikma va huquqiy ustanovkalar. Ushbu ko'rsatkichlar bo'yicha o'spirinlarning huquqiy savodxonlik darajasini baholash bo'yicha metodikalar xususida navbatdagi paragrafda batafsil to'xtaymiz.

Ushbu o'rinda huquqiy savodxonlik indeksining individual ko'rsatkichlarini aks ettiruvchi quyidagi mulohazalarni keltirib o'tish muhimdir: Huquqiy bilim (kognitiv jabha). Huquqiy bilim huquqiy ongning asosini tashkil etadi. Ushbu blok o'spirinlarning huquqiy xabardorligini subyektiv va obyektiv baholashni o'lchash uchun savollarni o'z ichiga oladi.

Huquqiy ko'nikma (xulqiy jabha). O'spirinlarning huquqiy holatidagi xulq-atvorining ham real, ham deklarativ modelini ifodalaydi. O'spirinlarning o'zlarini huquqlari buzilgan holatdagi harakatlarini belgilaydi.

Huquqiy ustanovka (emosional-baholash). Huquqiy ustanovka huquq nuqtai nazaridan ahamiyatli bo'lgan narsalarga xulqiy tayyorlik (moyillik) sifatida qaraladi. Huquqiy ustanovka o'z ichiga olgan rasional (huquqiy normalar bilim, qonun, umumiy talablar), hissiy (huquqiy normalar va talablarga munosabat) va irodali (har qanday yo'l bilan harakat qilishga tayyorligi) komponentlarini tayyorligi va qiziqish emas, balki subyektning huquqiy tamoyillar va qadriyatlarga nisbatan muayyan tarzda qonuniy muhim vaziyatlarda harakat qilishdir⁶.

Ushbu alohida ahamiyat kasb etadigan muammolarni anglab yetish uchun psixologlar faoliyatini tasdiqlashga e'tibor qaratamiz.

Xulosalar:

1. Shaxsning huquqiy ong va huquqiy savodxonligini aniqlashda tadqiqot predmeti va obyekt bosh mezon hisoblansa-da, ammo muammoni o'rganishni optimallashtirish uchun asosiy metod va metodikalarni tadbiq etish choralarini ko'rish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

2. O'spirinlarda huquqiy savodxonlikni tadqiq etish metodlari va metodikalari tadqiqot obyektining huquqiy bilimlarni o'zlashtirish xususiyatlari, biror bir fan yo'nalishi bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish layoqati, huquqiy tushunchalarni shakllantirish qonuniyatlarini egallashga tayyorligini baholaydi. Shu bois metodika natijalarini tahlil etishda ularning bunday xususiyatlarini hisobga olish ma'qul.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2017. - 80 b.

⁶Шамила. А.С.Место правовой установки личности в структуре правосознания//Мир науки и образования. 2018. № 3(15) file:///D:/mesto-pravovoy-ustanovki-lichnosti-v-strukture-pravosoznaniya.pdf.

2. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, 2008 yil.
3. G'oziyev E.G', Jabborov A.M. Faoliyat va xulq-atvor motivatsiyasi. T.: 2003, - 124 b.
4. Qodirov O.S.. Umumiy psixologiya // O'quv qo'llanma. - Samarqand, 2022.-250 b.
5. Qodirov O.S., Xotamov Sh.N.. Ijtimoiy psixologiya //Darslik. - Samarqand, 2023.- 346 b.
6. Safarovich Q. O. et al. O'quvchilar xulq-atvori profilaktikasida maqsadga yo'naltirilgan tarbiyaviy ta'sir modeli //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 382-386.
7. Safarovich Q. O. et al. Tarbiyasi qiyin o'quvchilarning xulq-atvori bilan bog'liq muammolarni bartaraf etish masalalari //PEDAGOG. – 2023. – T. 6. – №. 2. – S. 367-371.
8. Safarovich Q. O. et al. TEENAGER CHILD PSYCHOLOGY //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 10. – №. 5. – S. 454-462.